

اصول حاکم بر دادرسی مدنی الکترونیکی و چالش‌های آن

(مقاله علمی-پژوهشی)

بهنام حبیبی درگاه*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۶/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۱/۱۵

چکیده

یکی از متغیرهای با اهمیت در ارزیابی کیفی سیستم عدالت، مقوله سرعت در ساختار سیستم و جریان رسیدگی مدنی است. دادگستری سریع موجب چابک‌سازی، پویایی، ایجاد فضای اعتماد و بازدهی اجتماعی می‌شود. دادرسی الکترونیکی جلوه‌ای ممتاز از مدیریت قضایی نوین به حساب می‌آید که باعث دگرذیسی در روش دسترسی و دادرسی شده است. تعادل در فرصت‌های دادرسی، تسریع در دسترسی به عدالت، تشریفات زدایی حداکثری و ذخیره زمانی را باید از آثار اجتماعی دادرسی الکترونیکی یاد کرد. با وجود این، همواره چالش‌هایی وجود دارد که دادرسی الکترونیکی را تهدید می‌کند. از جمله این چالش‌ها را می‌توان چالش فنی و چالش فرهنگی یاد کرد. واضح است که زیربنای فنی در توسعه دادگستری الکترونیکی و نرخ سواد الکترونیکی، تا اندازه زیادی، بر این چالش‌ها فائق خواهد آمد. اصول حاکم بر دادرسی الکترونیکی را نیز می‌توان اصل اعتبار، اصل توافقی بودن و اصل بی‌طرفی فنی یا حق بر نسخه کاغذی برشمرد. این اصول به موازای دیجیتالی نمودن سیستم قضایی، دارای پشتوانه قانونی و کارکرد اجرایی هستند. در نوشتار کنونی ابتدا به مفهوم دادرسی الکترونیکی اشاره و در ادامه به چالش‌ها و اصول بنیادین در این زمینه پرداخته خواهد شد.

کلید واژگان:

دادرسی مجازی، عدالت الکترونیکی، دادرسی نوین، مدیریت قضایی نوین، فناوری ارتباطات و اطلاعات.

* استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد کرج

drhabibi1361@yahoo.com

Copyright: © 2023 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

مقدمه

یکی از جلوه‌های دادگستری نوین و کارآمد، عبارت از دستیابی به دادرسی سریع^۱ است. دادرسی سریع نیز متضمن مجموعه تضمین‌های تقنینی و اجرایی به‌منظور کنترل زمان دادرسی از طریق انتخاب نوع نظام دادرسی و بویژه روش‌های جریان دادرسی، تعریف شده است.^۲ اصل دسترسی سریع که در زمره اصول راهبردی حاکم بر عدالت آیینی تلقی می‌گردد، در مقام سرعت‌دادن به گام‌های عدالت و در بردارنده اصل استانداردسازی زمان دادرسی بر پایه رهیافت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات^۳ است.^۴

مکتب حقوق دادرسی کارکردگرا، استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات را منشعب از سیاست‌گذاری اقتصاد به‌منظور رونق کارکردهای نوین نهادهای قضایی قلمداد کرده و کارآمدسازی دادگستری را نتیجه آن می‌داند.^۵ همین مکتب عوامل تضمین سرعت در دادرسی را کنترل قضایی بر جریان دادرسی،^۶ متناسب‌سازی عمل قضایی با زمان آن^۷ و جلوگیری از تأخیر ناروا^۸

1. Access to Accelerate Justice
2. Rhee, Van, **The Law Delays: Essays on Undue Delay in Civil Litigation**, Antwerp and Oxford, 2007, p.213.
3. Information and Communication Technology (ICT)
۴. دادرسی سریع را باید از دادرسی فوری تمیز داد. در دادرسی فوری، بنا به ملاحظه شرایطی، عنصر فوریت بر عنصر دقت در دادرسی، تفوق دارد. به عنوان مثال نهاد دستور موقت یا نهاد تأمین خواسته در آیین دادرسی مدنی (موضوع مواد ۳۱۰ و ۱۰۸) بر بنیان مفهوم اخیر از دادرسی استوارند. در صورتی که منظور از اصل دسترسی سریع به دادگستری، مفهوم کمی (حداقل سرعت) توأم با مفهوم کیفی از دادرسی (حداکثر دقت) را در نظر دارد. نقش تحلیل‌های اقتصادی در یافت نقطه تعادل (Equilibrium Point) بین دو مفهوم برشمرده است. پر واضح است که دادرسی با تأخیر، به همان اندازه دادرسی بی‌دقت، موجب فروکاستن کیفیت دادرسی و دادگستری می‌گردد. شاهد مثال موضع‌گیری اخیر را باید اصل ۷ از اصول آیین دادرسی مدنی فراملی و بند ۳ از ماده ۱۴ میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی جستجو کرد.

5. Guy, Canivet, " Du principe d'efficience en droit judiciaire privé ", *Dalloz*, Paris, 2000, p221.

6. Judicial Control of The Civil Process

7. Proportionality

8. Avoidance of Undue Delay

بانک جهانی در گزارش سالانه خود از محیط کسب و کار کشورها، اعلام نموده است که زمان مصرف‌شده نسبت به هر دعوا در کشور ایران بین سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۰، ۵۲۰ روز بوده که این زمان طی سال‌های ۲۰۱۱ و ۲۰۱۲ به ۵۰۵ روز، کاهش یافته است. (برگرفته از ضمیمه هفتگی روزنامه همشهری با عنوان حقوق، به شماره ۱۶۷، ۱۳۹۱/۸/۹، ص ۱۴). همین گزارش نشان‌دهنده نقش رایانه در مهار دادرسی مطول و جریان‌سازی عنصر پویایی ←

شمرده است.^۱ برخی از دادرسی‌دانان^۲ نیز با تأثیرپذیری از نظریهٔ تکنوگرایی آیینی، بهره‌گیری از فناوری اطلاعات و ارتباطات را دارای اهمیتی شایان در فرایند بهبود مدیریت دادگستری^۳ ارزیابی کرده‌اند و ابزار برشمرده را عاملی در گشایش فرصت‌های جدید^۴ می‌دانند.^۵ برخی دیگر^۶ نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات را شاخصی پویا در اندازه‌گیری کیفیت دادرسی استدلال نموده و افزایش مشروعیت دادرسی را به همراه کفایت‌پذیری خدمات قضایی^۷ نتیجه گرفته‌اند. گروهی نیز با در نظر گرفتن کارکردهای فناوری اطلاعات و ارتباطات، اقدام به احصای آنها نموده و کارکردهایی همچون دسترسی به خدمات قضایی الکترونیکی، امکان دادرسی برخط، استفاده از بایگانی الکترونیکی، تبادل الکترونیکی اسناد دادرسی و ... را در کنار کارکردهای کلان فناوری یادشده، نام برده‌اند.^۸ عده‌ای نیز با طرح نظریه دادگستری باز،^۹ عدالت الکترونیکی^{۱۰} را حاصل فناوری اطلاعات و ارتباطات می‌دانند که هم شکل دادرسی^{۱۱} و هم ابزارهای دادرسی را تحت‌الشعاع

→ در دادرسی‌های مدنی و کیفری است. لازم به یادآوری است که یکی از معیارهای سنجش فساد اداری نیز، از نقطه نظر سازمان آبودزمان، میزان تراکم پرونده‌های قضایی مطروحه در دادگستری هر کشور است.

1. Neil, Andrew, *Fundamental Principles of Civil Procedure*, FURTALEZA, N.17, V.17, 2012, p 28.

2. Proceduralists

دکترین حقوقی یا در ارتباط با امور ماهوی اقدام به ارائهٔ نظریه‌های حقوقی می‌نمایند و یا در رابطه با امور شکلی و آیینی به گروه نخست ماهوی‌دان و به رسته دوم دادرسی‌دان اطلاق می‌گردد.

3. Improve The Administration of Justice

4. New Opportunities

5. B. Loveday, 'Address to EGPA Conference, Cape Sounion, Greece', in M. Fabri et al. (eds.), *The Challenge of Change for Judicial Systems*, 2000, p 23.

6. M. Fabri, "Judicial Electronic Data Interchange in Europe: Applications, Policies and Trends", *Management and Information Technology*, 2003, p.2.

7. Helping The Judiciaries to Provide *Adequate Service*

8. Velicogna, Marco, "Justice Systems and ICT", *Utrecht Law Review*, 2007, p.129.

9. Open Justice Theory

10. E- Justice

امروزه سخن از دنیای ای‌ها (E) است. بدین معنی که فضای مجازی (Electronic) بخش غالب و غیر قابل انکار زندگی شده است. فلذا طبیعی است که آیین دادرسی نیز دچار تحول اساسی گردد. رسیدگی مجازی باعث حذف رسیدگی کاغذی شده است. حتی گام از این فراتر رفته و برگزاری جلسه دادرسی نیز بعضاً رویکردی الکترونیکی و برخط به خود گرفته است.

۱۱. نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات ممکن است موثر در شکل دادرسی نیز باشد که بدان دادرسی مجازی (برخط) (Online Dispute Resolution) نیز گویند. این نوع دادرسی بر مبنای روش دادرسی، آن را به دادرسی سنتی (کاغذی) و دادرسی مجازی (نوین/برخط) یا دادرسی رایانه‌ای تقسیم می‌نماید.

خود قرار داده است.^۱

در حقوق ایران و در سند راهبرد و اهداف برنامه پنج‌ساله قوه قضائیه (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰)، توسعه عدالت الکترونیکی و توسعه خدمات الکترونیکی مورد توجه قرار گرفته است.^۲ بند «ی» از سند اخیرالتوصیف مقرر می‌دارد که به‌منظور توسعه عدالت الکترونیکی، اهداف زیر باید در سند چشم‌انداز قضایی مورد توجه قرار گیرد:

۱- هوشمندسازی و کارآمدسازی نظام قضایی مبتنی بر به‌کارگیری فناوری اطلاعات و ارتباطات؛

۲- توسعه آمادگی سازمانی در بهره‌گیری از فناوری‌های نوین کاربردی؛

۳- توسعه خدمات الکترونیکی؛

۴- توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات.

در همین سند و در بند «ق» از آن به ارتقای سطح امنیت شبکه‌های الکترونیکی و بانک‌های اطلاعاتی نیز اشاره شده است. بند «ح» از ماده ۲۱۱ قانون برنامه پنجم توسعه نیز مشعر بر استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات به‌منظور دستیابی به سرعت و کارآمدی در ارائه خدمات حقوقی است.^۳ در راستای توجه به مقرره‌های اخیر و پیرو سیاست‌های کلی قضایی ابلاغی،^۴

1. Schultz, Thomas, *Theoretical Considerations About The Future of ODR*, 2003, p.3, at: <http://www.online-adr.org>

۲. قبل از سند فوق‌الذکر، دستورالعمل توسعه کاربری فناوری اطلاعات و ارتباطات در دستگاه قضایی و استقرار نرم‌افزار مدیریت پرونده قضایی در تاریخ ۱۳۸۶/۱۲/۲۳ به تصویب ریاست محترم وقت قوه قضائیه رسید. این دستورالعمل که در راستای اجرایی نمودن بند الف ماده ۱۳۱ قانون برنامه پنجم توسعه تنظیم و ابلاغ شده بود، دارای اهدافی از جمله ۱- افزایش سرعت، دقت، صحت و شفافیت فرایند دادرسی؛ ۲- ایجاد بانک اطلاعات پرونده‌های قضایی؛ ۳- ایجاد شناسنامه قضایی افراد؛ ۴- کاستن از مراسله‌ها و مکاتبه‌های کاغذی؛ ۵- صرفه‌جویی در هزینه‌ها و ... بود.

۳. بند «ک» از ماده ۲۱۱ نیز قوه قضائیه را مکلف می‌کند تا اقدام به طراحی سامانه الکترونیکی کاهش زمان دادرسی نماید. البته تکلیف بر بایگانی الکترونیکی پرونده‌های قضایی (بند ۳ از قسمت ح ماده ۲۱۱)، لزوم نشر آرای قضایی به صورت برخط (بند ۴ از قسمت د ماده ۲۱۱)، لزوم ثبت الکترونیکی اسناد از طریق حد نگاری رقومی (تبصره بند ۲ از قسمت ح ماده ۲۱۱) و تکالیف متعدد دیگر، در راستای نفوذ فناوری اطلاعات و ارتباطات در حوزه‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری دستگاه قضایی‌اند.

۴. در *سیاست‌های کلی قضایی* ابلاغ شده توسط مقام رهبری (۱۳۸۸/۹/۱) و مشخصاً در بند ۱ به اصلاح ساختار نظام قضایی کشور در جهت تضمین عدالت و تأمین حقوق فردی و اجتماعی همراه با سرعت و دقت اشاره ←

آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی (مصوب ۱۳۹۱/۰۳/۲۲) به تصویب ریاست محترم قوه قضائیه رسید. طی مفاد آیین‌نامه مزبور، دفاتر خدمات قضایی و درگاه خدمات قضایی به منظور رفع اطلاع دادرسی و تسریع در دادرسی ایجاد گردید. مواد ۱۱۴ لغایت ۱۱۷ از قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه نیز به ظرفیت فضای الکترونیکی در ساختار سیستم قضایی و ارکان تابعه تأکید فراوان نموده است.

در حقوق تطبیقی نیز باید به قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه اشاره داشت. در باب بیست‌ویکم از دفتر نخست کد آیین دادرسی مدنی فرانسه، با عنوان *تبادل اطلاعات الکترونیکی*^۱ و طی بندهای هشت‌گانه ماده ۷۴۸، تلاش شده است تا از امتیازهای فناوری اطلاعات و ارتباطات استفاده گردد. تصویب‌نامه شماره ۳۶۶ (مصوب سال ۲۰۱۲) در راستای عطف توجه به مواد ۶۵۱ لغایت ۶۹۴، ابلاغ الکترونیکی را موازی با ابلاغ‌های کاغذی، در حوزه قضایی فرانسه و ابلاغ‌های بین‌المللی اوراق قضایی، مورد شناسایی و تقنین قرار داده است.^۲ ماده ۷۴۸ - ۱ مقرر می‌دارد که تمامی ابلاغ‌ها، آگهی‌ها، گزارش‌ها و صورت‌مجلس‌های دادرسی را می‌توان از طریق الکترونیکی ارسال، دریافت یا مبادله نمود. مفاد ماده مشعر بر آن است که شیوه انتقال و مبادله الکترونیکی نباید محل با حقوق مکتسبه اصحاب دعوا باشد. از سوی دیگر، مفاد ماده ۷۸۸ - ۲ حاوی اصلی است که به موجب آن، شرط تبادل الکترونیکی اوراق قضایی، منوط به رضایت اصحاب دعوا است. بر همین مبنا می‌توان دو اصل را از بطن مواد فوق‌الذکر استخراج نمود. اصل توافقی بودن و اصل حق بر نسخه کاغذی جریان دادرسی مقرر مشابیه با حقوق دادرسی فرانسه را می‌توان در آیین دادرسی مدنی فراملی به‌دست آورد. به موجب بند ۷ از اصل ۵ اصول آیین

→ شده است. همچنین در *سیاست‌های کلی نظام اداری* (۱۳۸۹/۰۱/۳۱) و طی بندهای ۲۶ گانه به توسعه نظام اداری و مدیریت بهینه خدمات عمومی اشاره شده است. به عنوان مثال، می‌توان از بندهای ۱۰ لغایت ۱۵ و همچنین بندهای ۱۷، ۱۸ و ۲۵ یاد کرد که طی آنها چابک‌سازی و متناسب‌سازی تشکیلات اداری، منطقی‌نمودن و انعطاف‌پذیری، توسعه نظام اداری الکترونیک، شفاف‌سازی و آگاهی‌بخشی از طرقی همچون دسترسی آسان و ضابطه‌مند به اطلاعات صحیح، یکپارچه‌سازی اطلاعات و روزآمد نمودن آن و... جملگی در جهت مدیریت کارآمد خدمات عمومی و اجتماعی هستند. برای مطالعه بیشتر رک: به قربان وند، علی، **قواعد حقوق تجارت الکترونیک**، معاونت آموزش دادگستری استان تهران: انتشارات جنگل جاودانه، ۱۳۸۹

1. la communication par voie électronique
2. décret n 2012-366, 15 Mars 2012.

دادرسی مدنی، «طرفین می‌توانند به استناد اجازه دادگاه یا قرارداد منعقد شده، از شیوه ارتباطی سریع نظیر بهره‌گیری از ابزارهای از راه دور متمتع گردند»^۱.
در مقاله حاضر، ضمن مفهوم‌شناسی دادرسی مجازی، اهداف و چالش‌های آن واریسی خواهند شد. در ادامه نیز اصول حاکم بر دادرسی مجازی و جلوه‌های ناشی از آن مورد بررسی تطبیقی قرار خواهند گرفت.

۱.۱. مفهوم نظام دادرسی الکترونیکی

دادگستری مجازی یا الکترونیک^۲ به موازای اقتصاد نوین،^۳ به‌ویژه اقتصاد نهادگرایی نوین و همچنین نظریه‌های نوین در مدیریت سازمان‌ها^۴ مطرح شده است. شاخه‌ای از فناوری که با استفاده از سخت‌افزار، نرم‌افزار، شبکه‌افزار، فعالیت بر داده‌ها و پردازش آنها به دنبال دستیابی، ذخیره‌سازی، کنترل و تبادل اطلاعات است.^۵ در تعریفی دیگر آمده است که دریافت، گردآوری، ذخیره‌سازی، پردازش، بازیابی، انتقال محلی و مدیریت داده‌ها و اطلاعات قضایی در سیستم‌های رایانه‌ای را دادگستری مجازی گویند.^۶ تعریف سوم از دادگستری مجازی، آن را مشعر بر

1. 5. Due Notice and Right to be heard. 5.7): The Parties May ,By Agreement and With Approval of The Court,Employ expedited means of communications,such as telecommunication.

ماده ۱ از قواعد آیین دادرسی مدنی فدرال آمریکا نیز سه اصل تحقق عدالت، اصل سرعت و اصل ارزان بودن دادرسی را جزء اهداف خود بیان می‌نماید.

Rule 1 – Scope and Purpose. These rules govern procedure in all civil actions They should be construed and administered to secure the just, speedy and inexpensive.....

2. Electronic Justice (E-Justice

3. New Economic

4. New Public Management Theory

5. Velicogna,Marco,op.cit,p.134.

بند الف از ماده ۱ قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات (مصوب ۱۳۸۷/۱۱/۰۶) در تعریف واژه

اطلاعات، اشعار می‌دارد: هر نوع داده که در اسناد مندرج باشد یا به صورت نرم‌افزاری ذخیره گردیده و یا با هر وسیله دیگری ضبط شده باشد. لازم به توضیح است که اطلاعات قضایی، در مفهوم عام، ممکن است دربرگیرنده اطلاعات عمومی قضایی یا اطلاعات خصوصی و شخصی بازیگران دادرسی باشد.

6. Velicogna,Marco, "Use of Information and Communication Technologies (ICT) in European Judicial Systems", *European Commision for The Efficiency of Justice*, 2011, p.64, at: <http://www.coe.int>

دگرگونی سازمان قضایی از وضعیت موجود در حداقل یکی از حوزه‌های ساختار، نیروی انسانی، قواعد و خصمشی‌ها، وظایف و عملکردها و رسیدن به وضعیت مطلوب قلمداد کرده است.^۱

بر مبنای تعاریف اشاره‌شده، دادگستری مجازی را باید در دو حوزه اطلاعات سازمان قضایی و ارتباطات سازمان قضایی مد نظر قرار داد. حوزه اطلاعات سازمان قضایی^۲ در مقام گردآوری، ذخیره‌سازی و پردازش صحیح و بهنگام داده‌های قضایی و اطلاعات دادرسی است. لکن حوزه ارتباطات سازمان قضایی انعکاس‌دهنده تبادل داده‌های قضایی^۳ است. همچنین استنباط از مفهوم کارکردی دادگستری مجازی نشان می‌دهد که باید در عرصه خدمات‌رسانی قضایی کارآمد و سریع، سه نوع تغییر را اعمال نمود. تغییر توسعه‌ای،^۴ تغییر انتقالی^۵ و تغییر دگرگون‌ساز.^۶ تغییر توسعه‌ای در نهادهای قضایی ارتباط مستقیم با بسترهای فنی و بسترهای حقوقی و ساختاری دارد.^۷ بسترهای فنی متوجه پهنای باند رایانه‌ای و شاخص‌های توسعه و آمادگی الکترونیکی مصرف‌کنندگان خدمات قضایی است. در همین راستا وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات به استناد بند الف از ماده ۴۶ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، مکلف شده است تا پایان سال دوم برنامه، توانمندی فناوری‌های رایانه‌ای را به حدی برساند که دربرگیرنده بهره‌مندی شصت درصد

۱. صراف‌زاده، اصغر، **فناوری اطلاعات در سازمان (مفاهیم و کاربردها)**، انتشارات میر، ۱۳۸۸، ص ۴۱.

بند و ماده ۲ از **قانون تجارت الکترونیک ایران** (مصوب ۱۳۸۲) در تعریف سیستم رایانه‌ای، آن را هر نوع دستگاه یا مجموعه‌ای از دستگاه‌های متصل سخت‌افزاری- نرم‌افزاری قلمداد می‌کند که از طریق اجرای برنامه‌های پردازش خودکار داده پیام عمل می‌کند. بند ۳ نیز سیستم اطلاعاتی (System Information) را عبارت از سیستمی برای تولید (اصل‌سازی)، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش داده پیام می‌داند.

۲. بند ۱ از قسمت ح ماده ۲۱۱ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، قوه قضائیه را مکلف می‌کند تا اقدام به **راه‌اندازی مرکز ملی داده‌های قوه قضائیه** نماید. البته همین تفکر الکترونیکی‌شدن تمامیت خدمات عمومی را می‌توان از فحوا و مضمون بند ب ماده ۱۷۷، راجع به ایجاد بانک اطلاعات جامع موقوفات، بند الف ماده ۹۰، در خصوص اطلاعات جامع مشتریان بانکی جهت رتبه‌بندی و اعتبارسنجی آنها، بند ۱ قسمت و ماده ۴۶ در رابطه با ایجاد پایگاه اطلاعات حقوقی املاک و شرکت‌ها، بند د از ماده ۴۶ مشعر بر ایجاد پایگاه اطلاعات هویتی اشخاص و اموری از این دست، رصد نموده و فهم کرد.

3. Judicial Data Interchange

4. Development Change

5. Transitional Change

6. Transformational Change

7. Dan, W. Kenneth, "The Judiciary and Economic Development", *The Law School, The University of Chicago*, 2006, p.342, at: http://www.ssrn/abstract_id/89203.

از خانوارهای ایرانی باشد. بسترهای حقوقی نیز باید به موازات توجه به ذخیره‌سازی زمانی^۱ و تسهیل در دسترسی به خدمات قضایی الکترونیکی^۲، اعتباردهی و اصالت‌بخشی به اطلاعات قضایی و دادرسی در جریان رسیدگی باشد. تغییر انتقالی را عبارت از تغییر در هنجارها و آیین‌های رسیدگی^۳ دانسته‌اند.^۴ به‌عنوان مثال، تغییر فرهنگ تشریفات مادی به تشریفات رایانه‌ای در نظام عدالت آیینی یا تشکیل جلسه‌های دادرسی به صورت برخط نظیر ویدئو کنفرانس‌ها را می‌توان جلوه‌ای از تغییرهای انتقالی در قواعد و مناسبات حقوقی نام برد. تغییر دگرگون‌ساز نیز مدیریت سیستم ارتباطات و اطلاعات (فاوا) را از نظر شیوه‌های طراحی و کاربست آن، با توجه به سازمان قضایی، مد نظر قرار می‌دهد.^۵ طراحی سامانه الکترونیکی پرونده‌ها^۶ را می‌توان مهم‌ترین آورده تغییر دگرگون‌ساز در رابطه با سازمان قضاوتی احتجاج نمود. در هر حال، نظام دادرسی الکترونیکی را باید عبارت از کاربست و اعتباربخشی فنی در تمام اقدامات قضایی به‌شمار آورد که هم شامل زیربناهای فنی و هم کنش‌های قضایی در بستر الکترونیکی می‌گردد.

۱.۲. چالش‌های نظام دادرسی الکترونیکی

شمارش امتیازهایی همچون آهنگ شتابان و فرصت در سیستم‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات و ایجاد دنیای مجازی موجب شده است تا چالش‌های آن در سایه قرار گیرد. لکن اغماض از چالش‌های فناوری فاوا نیز دارای کراهت است. در بند کنونی، چالش‌های فنی و فرهنگی فناوری فاوا، با تکیه بر مختصات دادرسی مدنی، مورد توجه قرار خواهد گرفت.

۱.۳. چالش‌های فنی

پدیده اقتصاد نوین متکی بر صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات^۷ است. به همین دلیل است که به اقتصاد نوین، اقتصاد دانش‌محور، اقتصاد دیجیتال، اقتصاد شبکه‌ای، اقتصاد مجازی یا

1. Reducing The Length of Judicial Proceeding
 2. The Availability of Web Services
 3. The Change of Norms and Procedures
 4. Reidenberg, Joel, "Technology and Internet Jurisdiction", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol. 158, 2005, p. 1952.
 5. *Ibid.*
 6. Case Management System (CMS)
 ۷. فراز پایانی بند الف از ماده ۴۶ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، سهم صنعت فاوا در تولید ناخالص ملی را تا پایان سال آخر برنامه، دو (۲) درصد پیش‌بینی می‌کند.

اقتصاد الکترونیکی نیز گفته می‌شود.^۱ توانمندسازی فرایند اطلاعاتی و ارتباطی نیز وابسته به فناوری‌هایی نظیر رایانه، میکرو الکترونیک و ارتباطات از راه دور است. فلذا فناوری اطلاعات شامل ذخیره، پردازش و توزیع اطلاعاتی می‌گردد که با استفاده از ترکیب رایانه و ارتباطات از راه دور میسر و عملی می‌گردد.^۲ روشن است که ایجاد بسترهای زیرساخت فناوری فاوا،^۳ به سبب پیچیده‌بودن و گران‌بودن یک سو و تأمین امنیت شبکه فاوا به دلیل پیش‌بینی و پیشگیری از تهدیدهای رایانه‌ای از سوی دیگر، سیستم فناوری اطلاعات و ارتباطات را به چالش می‌کشد.^۴

در زمینه تأمین زیرساخت‌های شبکه فناوری فاوا باید به شبکه گسترده^۵ و شبکه داخلی^۶ اشاره داشت. این شبکه‌ها را باید در سه مقطع تجهیز، نگهداشت و توسعه آنها در هر دو بُعد سخت‌افزاری و نرم‌افزاری تحت نظر داشت.^۷ در همین راستا، سند قانونی پشتوانه‌ای را می‌توان سیاست‌های کلی نظام اداری (ابلاغی ۱۳۸۹/۰۱/۳۱) مثال آورد. بند ۱۵ از این سیاست‌ها، در راستای تضمین مفاد بند ۱۱ آن،^۸ مقرر می‌دارد که نظام اداری باید دارای بنیان «کارآمدسازی و هماهنگی ساختارها، شیوه‌های نظارت و کنترل با ملاحظه ظرفیت‌های مردمی و تعبیه سامانه‌های خودکنترلی و خودپالای» باشد. در قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه و در فراز نخست

1. Pohjola, M., "Technology Dissemination and Economic Growth", *Journal of Applied Econometrics*, 2002, p. 211.

لازم به یادآوری است که اقتصاد دانش‌محور اقتصاد است که از جنبه‌های مبتنی بر سرمایه‌های فیزیکی در حال تغییر به سوی اقتصادی است که به دانایی و دانش متکی است. (کمپجانی، اکبر و محمود محمودزاده، «نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در رشد اقتصادی ایران»، فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی، ۱۳۹۰، شماره ۲۹، ص ۱۱).

2. *Ibid.*

3. PKI

۴. چالش دیگر فناوری فاوا را یک‌سویه بودن ارتباط باید دانست. به عبارت روشن‌تر، کاربران خدمات قضایی صرفاً پیامک‌ها، اختاریه‌ها و سایر دستورهای سیستم عدالت مدنی را دریافت کرده و حتی در خصوص دعاوی چک که به موجب آیین‌نامه ارائه خدمات قضایی الکترونیکی، طرح آن به صورت الکترونیکی - از طریق دفاتر خدمات قضایی یا درگاه خدمات قضایی - اجباری شده است، شیوه ارتباط، عموماً یک‌سویه و یک‌طرفه است. لذا اگر چه شاید در آینده این ارتباط دو سویه گردد، در حال حاضر یک‌سویه بودن ارتباط، از چالش‌های فنی فناوری فاوا به حساب می‌آید.

5. WAN

6. LAN

۷. آمارها نشان می‌دهند که هزینه تجهیز پروژه دادگاه الکترونیک در ایران حدود ۱۴۰ میلیارد ریال برآورد شده است. (نقل از لطفی، میثم، «دادگستری الکترونیک»، ماهنامه تحلیلگران عصر اطلاعات، ۱۳۸۸، صص ۱۳ به بعد).

۸. بند ۱۱ از سیاست‌های کلی نظام اداری: توسعه نظام اداری الکترونیک و خدمت‌رسانی آسان، سریع و سهل‌الوصول.

از بند الف ماده ۴۶، قانون گذار، وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات را مکلف نموده است تا نسبت به ایجاد و توسعه شبکه‌های ملی اطلاعات^۱ و مراکز داده داخلی و پایدار با پهنای باند مناسب با رعایت موازین شرعی و امنیتی کشور، اقدام کند و با استفاده از توان ظرفیت بخش‌های عمومی غیردولتی، خصوصی و تعاونی، امکان دسترسی پر سرعت مبتنی بر توافق‌نامه سطح خدمات را باید فراهم نماید.

علاوه بر گران بودن تأمین ارکان سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در صنعت فناوری ارتباطات و اطلاعات، باید به چالش امنیت انفورماتیک اشاره نمود. امنیت شبکه داده‌های قضایی را باید در دو حالت تصور نمود. نخست امنیت شبکه در برابر درز اطلاعات و دوم جلوگیری از هک‌های رایانه‌ای.^۲ اگرچه که تضمین امنیت برشمرده در حیطه حقوق کیفری قرار گرفته و قانون جرایم رایانه‌ای^۳ نیز برای مقابله با جرایم سایبری پیش‌بینی شده است، لکن حساسیت اطلاعات و دستیابی با سوءنیت به حریم خصوصی افراد، چالشی است که به موازات پیشرفت فناوری وجود دارد. البته تا اندازه‌ای می‌توان از طرقی همچون اصلت‌سنجی هویتی^۴ و کنترل تراکنش‌های الکترونیکی دادگاه‌ها یا تهیه نرم‌افزار حاوی کدهای رهگیری، از درز اطلاعات قضایی و دادرسی‌ای که جنبه خصوصی و محرمانگی دارند، جلوگیری به عمل آورد. به‌منظور حل مشکل

۱. وفق تبصره ۲ از بند ط ماده ۴۶ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، شبکه ملی اطلاعات (IP) کشور، شبکه‌ای مبتنی بر قرارداد اینترنت به همراه سوئیچ‌ها و مسیریاب‌ها و مراکز داده‌ای است؛ به صورتی که درخواست‌های دسترسی داخلی و اخذ اطلاعاتی که در مراکز داده داخلی نگهداری می‌شوند، به‌هیچ وجه از طریق خارج کشور مسیریابی نشود و امکان ایجاد شبکه‌های اینترنت و خصوصی و امن داخلی در آن فراهم شود.

۲. امنیت کنش‌های قضایی مثل ارسال لایحه از طریق نشانی الکترونیکی (ایمیل) یا دسترسی به سامانه سیستم مدیریت پرونده (CMS) از اهمیت شایان برخوردار است و هکرها می‌توانند با نفوذ خود موجب اختلال اقدامات، پیگیری‌ها و اطلاعات قضایی را به‌وجود آورند. راه‌حل کنترل هکرها می‌تواند ارتقای ضریب امنیت قضایی و ایجاد بدل کاغذی برای تمامی کنش‌های قضایی را برشمرد.

۳. **قانون جرایم رایانه‌ای ایران**، مصوب ۱۳۸۷/۰۸/۲۷ اقدام به جرم‌انگاری برخی از اقدام‌های مخل امنیت شبکه اینترنتی نموده است. از جمله مصادیق جرم‌انگاری شده را نمونه‌وار می‌توان دسترسی غیرمجاز، شنود غیرمجاز، تخریب داده‌ها یا سیستم‌های مخابراتی و جز آن نام برد.

۴. اصلت‌سنجی هویتی از طریق نام کاربری و گذرواژه قابل اطمینان انجام می‌گیرد.

کرم‌های اختلال‌کننده شبکه‌ای نیز به‌کارگیری فناوری‌های نوین، روزآمدسازی آنها و رهیافت مهندسی مجدد،^۱ پیشنهاد شده است.^۲

۱.۴. چالش‌های فرهنگی

جولیا ارنل^۳ در کتاب *دادرسی رایانه‌ای*^۴ به‌دسترسی اشاره نموده است که چالش فناوری فاوا پیش از آنکه فنی و مادی باشد، فرهنگی است. لذا فرهنگ الکترونیکی افراد جامعه و بازیگران دادرسی، مقدمه ضروری در توسعه فناوری‌های ارتباطات و اطلاعات است. در کنار چالش فرهنگی باید به چالش‌های دیگر مرتبط با فرهنگ و اقتصاد کاربران نیز اشاره داشت که عبارت از دسترسی به اینترنت و دسترسی به رایانه است. شریل جکسون^۵ نیز در مقاله «چالش‌های نوین دادرسی در دنیای مجازی»^۶ عدم دسترسی به رایانه یا عدم دسترسی به اینترنت را نقض اصل برابری آیینی اصحاب دعوا^۷ برآورد می‌نماید. همو بر آن است که سواد فناوری به موازای گسترش مویرگی ارکان فاوا باید افزایش یابد. بنابراین تنها زمانی می‌توان از بهره‌مندی و بازدهی فناوری فاوا در عرصه شبکه خدمات قضایی سخن به میان آورد که سواد فناوری کاربران اینترنتی خدمات قضایی از توازن حداقلی برخوردار باشد.^۸

۱. رهیافت مهندسی مجدد، برخلاف رهیافت عمل‌گرایانه، از طریق مقررات‌گذاری و تنظیم قواعد رایانه‌ای شکل می‌گیرد. در ایران کمیسیون موسوم به کمیسیون تنظیم مقررات ارتباطات، می‌تواند نقشی مستقیم در این زمینه ایفا نماید.

2. Hervé, Croze, *Le Progres Technique De la Procedure Civile*, Texte révisé d'une conférence prononcée devant la Cour de cassation le 2 octobre 2008.,p.213.

3. Julia Hornle

4. Hornle, Julia, op.cit, p.34.

5. Sheryl Jackson

6. Jackson, Sheryl, "New Challenges for Litigation in The Electronic Age", *Deakin Law Review*, Vol. 12, No. 1, p. 84.

۷. برابری آیینی بازیگران دادرسی در اصل سوم از اصول آیین دادرسی مدنی فراملی و در چهار بند مورد ذکر و تبیین قرار گرفته است. بند نخست از اصل سوم به دنبال پذیرش اصل بنیادین فرصت آیینی برابر است و بند چهارم نیز وجه سلبی اصل دسترسی آیینی برابر و متعارف را مد نظر قرار دارد. بند سوم نیز برخلاف ماده ۱۴۴ از قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی (۱۳۷۹)، امتیازهای برابر آیینی را فارغ از تابعیت بازیگران دادرسی، گوشزد می‌نماید.

8. *Ibid.*

برخی دیگر به منظور پوشش نقائص برشمرده، معتقد به دو اصل تعطیل‌ناپذیری خدمات قضایی و تفکیک کاربران حرفه‌ای خدمات قضایی از کاربران غیرحرفه‌ای هستند.^۱ اصل تعطیل‌ناپذیری سیستم عدالت مدنی باید در فرایند مکانیزه‌شدن خدمات قضایی مورد لحاظ قرار گیرد. بر همین مبنا **اولاً** تأخیر در برگزاری جلسه دادرسی یا تجدید آن، به دلیل اختلال شبکه خدمات قضایی باید مورد پیش‌بینی قرار گیرد و رخداد آن به حداقل برسد. **ثانیاً** پیرو خطمشی اخیر، باید حداقل نسخه‌ای کاغذی از فرایند رسیدگی‌ها و سایر خدمات قضایی تهیه گردد. شاید بتوان مفاد بند ۳ از قسمت ح ماده ۲۱۱ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه را مستندی نافذ و صائب در این خصوص ذکر کرد. به موجب بند اخیر، قوه قضائیه به شرطی می‌تواند نسخه‌های کاغذی پرونده‌های مختومه قضایی را به اسناد الکترونیکی تبدیل و سپس نسخه‌های کاغذی را امحا نماید که حداقل ۳۰ سال از مدت بایگانی پرونده‌های مزبور سپری شده باشد. بنابراین انتخاب راه‌حل بینابین، به تناسب فرهنگ مجازی کاربران اینترنتی، ضمن سامان‌دادن کارآمد به خدمات قضایی و جلوگیری از تعطیلی آن، موجب استقرار تکلیف بر عهده کاربران حرفه‌ای خدمات قضایی، از جمله دادرس (ان)، وکلای دادگستری و کارشناسان دادگستری، گردیده و در انتها، منجر به عدالت الکترونیکی نیز می‌شود.

۲. اصول حاکم بر دادرسی الکترونیکی

دادرسی مجازی همگام با پیشرفت فناوری فاوا موجب توسعه‌مندی در حقوق دادرسی مدنی گردیده است. تأثیرپذیری قواعد حقوقی، چه در حوزه حقوق ماهوی و چه در حوزه حقوق آیینی، در سطح بین‌المللی و حقوق تطبیقی مشهود است. شاید به همین دلیل باشد که حقوق دادرسی مدنی را به دادرسی سنتی و دادرسی نوین (الکترونیکی) تقسیم می‌نمایند.^۲ با تتبع در متون حقوقی تطبیقی و پژوهش‌های به‌عمل‌آمده، سه اصل بنیان قانونی اعتبار داده‌های الکترونیکی، اصل توافقی‌بودن آنها و اصل حق بر نسخه کاغذی دادرسی را باید مورد شمارش و واکاوی قرار داد.

1. Louis, Jean, "L'émergence d'une culture judiciaire européenne Avancées et difficultés d'une culture judiciaire européenne dans l'espace judiciaire européen", Conseil de l'Union européenne, Bruxelles, 13 décembre 2009, 16054/04-JAI 559, p 54.

2. Frederique Ferrand, Serge Guinchard, "Procédure civile ; droit interne et droit de l'Union européenne", 31e édition "Dalloz, Paris, 2012, p 1040.

دادرسی سنتی مبتنی بر رفتارهای عینی و بروکراسی کاغذی است. لکن دادرسی نوین یا الکترونیکی بر پایه کنش‌های غیرحضور، ارتباط‌های مجازی و حتی ادله اثبات الکترونیکی استوار است.

۲.۱. اصل اعتبار

اصل اعتبار انعکاس‌دهنده دو فضای معین است. اعتبار مفاد داده‌های الکترونیکی دادرسی و اعتبار تبادل اطلاعات دادرسی بین بازیگران دادرسی است. درخصوص اعتبار مفاد داده‌های الکترونیکی و در حقوق ایران، اینگونه داده‌ها مورد توجه و تقنین قرار گرفته‌اند. شاهد مثال را باید بند ب از ماده ۴۸ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه بیان داشت. به موجب این بند، سند الکترونیکی در حکم سند کاغذی است؛^۱ مشروط بر آنکه اصالت صدور و تمامیت آن محرز باشد. ماده ۶ از قانون تجارت الکترونیک ایران نیز سابق بر این و عطف به بند الف از ماده ۲ در خصوص تعریف داده پیام^۲ اشعار می‌دارد که «هر گاه وجود یک نوشته از نظر قانون لازم باشد، داده پیام در حکم نوشته است». بنابراین داده پیام با هرگونه مضمونی که داشته باشد، از قبیل امضای الکترونیکی، سند الکترونیکی و جز آن، دارای اعتبار و صحت استنادی است.^۳ مفاد ماده ۱-۷۴۸ از دفتر نخست آیین دادرسی مدنی فرانسه، بند a از ماده ۱۳۰ آیین دادرسی مدنی کشور آلمان^۴ (۲۰۰۵)، قاعده ۳۴ از قواعد آیین دادرسی فدرال آمریکا^۵ (اصلاحی ۲۰۱۰)، بند ۳-۵ و

۱. ماده ۶۵ از لایحه آیین دادرسی تجاری نیز سند را اعم از سند مکتوب یا الکترونیکی معرفی نموده است. جالب اینکه در تبصره ماده ۵۹ از همین لایحه، اشاره شده است که اگر مستند دعوی تجاری، سند الکترونیکی باشد ... نیازی به تأیید تأمین یا تضمین خسارات احتمالی نیست.

۲. بند الف ماده ۲ قانون تجارت الکترونیک ایران (مصوب ۱۳۸۲): داده پیام (Data Message) هر نمادی از واقعه، اطلاعات یا مفهوم است که با وسائل الکترونیکی، نوری و یا فناوری‌های جدید اطلاعات تولید، ارسال، دریافت، ذخیره یا پردازش می‌شود. سند الکترونیکی نیز در محیط مجازی تولید گردیده و ممضی به امضای الکترونیکی یا دیجیتال است. برای مطالعه مستوفی ببینید: قربان وند، پیشین، ص ۴۳؛ السان، مصطفی، **حقوق تجارت الکترونیک**، انتشارات سمت، چاپ چهارم، ۱۳۹۶.

۳. باید اذعان نمود فرقی نمی‌کند که داده پیام الکترونیکی از طریق ارتباط مجازی بسته (از قبیل تبادل الکترونیکی داده‌ها) یا ارتباط مجازی باز (مثل اتاق گفتگوی مجازی، نامه الکترونیکی یا وب سایت) صورت گیرد. در این خصوص ببینید: حبیب زاده، طاهر، **حقوق فناوری اطلاعات؛ مقدمه‌ای بر حقوق تجارت الکترونیک**، ج

۱، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۷۷.

4. **Electronic Document:** (3) An electronic document shall be deemed submitted as soon as the court office designated as the recipient has recorded it.

5. Rule 34: (A) any designated documents or electronically stored information—including writings, drawings, graphs, charts, photographs, sound recordings, images, and other data or data compilations—stored in any medium from which information can be obtained either directly or, if necessary, after translation by the responding party into a reasonably usable form.

بند ۴-۳۱ از قانون آیین دادرسی مدنی انگلستان^۱ (۱۹۹۸)، همچنین سیاق بند ۱ از اصل ۱۴ و بند ۱ از اصل ۵ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، جملگی حاوی اعتبار اسناد الکترونیکی و سایر داده‌های قابل استنادند.

لکن اعتبار تبادل الکترونیکی اسناد قضایی^۲ و مستندات دادرسی، وجه دیگر اصل اعتبار است. تبادل الکترونیکی اسناد قضایی را قانون‌گذار ایران در بند ط از ماده ۲۱۱ قانون برنامه پنج‌ساله پنجم توسعه، موجب توسعه دسترسی به عدالت قضایی معرفی نموده و در همین زمینه اشکال مختلف تبادل نیز در بند ج از ماده ۴۸، نمونه‌وار، بیان شده است. تبادل اطلاعات عبارت از انتقال داده‌های ذخیره‌شده بین دو شخص (حقیقی یا حقوقی) با ابزارهای مجازی و از طریق سیستم رایانه‌ای است. در بند b از ماده ۲ قانون نمونه تجارت الکترونیک^۳ نیز تبادل الکترونیکی داده‌ها، عبارت از انتقال داده‌ها از یک سیستم به سیستم رایانه‌ای دیگر با استفاده از استانداردهای توافق‌شده برای سازمان‌دهی اطلاعات، تعریف شده است.

درخصوص اعتبار تبادل اطلاعات باید بین دو حوزه سیستم عدالت مدنی و حوزه دادرسی قائل به تفکیک بود. سیستم عدالت مدنی، به‌منظور تسریع در ارائه خدمات قضایی و بهسازی مدیریت نهاد قضایی^۴، نیازمند ایجاد سامانه‌های الکترونیکی از قبیل سامانه اتوماسیون اداری یا سامانه‌های تبادل بین - سازمانی^۵ است. اینک استعلام وضعیت ثبتی ملکی در دعوی الزام به تنظیم سند رسمی، به‌جای اعمال شیوه سنتی، از طریق استعلام الکترونیکی صورت گیرد یا اینکه استعلام هویت متهم پرونده‌ای، از محل ذخیره داده‌های هویتی اشخاص و به صورت برخط صورت گیرد و یا اموری از این دست، جملگی بازتاب نقش ابزارهای الکترونیکی در کارآمدی

1. “document” means anything in which information of any description is recorded; and “copy”, in relation to a document, means anything onto which information recorded in the document has been copied, by whatever means and whether directly or indirectly.

2. Electronic data interchange (EDI)

3. The Model Law on Electronic Commerce (MLEC), 1996-1998, at: <http://www.uncitral.org/>

4. Administration of Justice

5. Inter - Organizational System (IOS)

۶ ایجاد پایگاه اطلاعات هویتی (بند د ماده ۴۶ از برنامه پنجم توسعه)، استقرار پایگاه اطلاعات حقوقی املاک از طریق طرح حدنگاری (بند ۱ قسمت و ماده ۴۶)، الکترونیکی نمودن کلیه نقل و انتقال املاک (بند ۲ از قسمت و ماده ۴۶)، لزوم استعلام‌های قضایی الکترونیکی (قسمت م ماده ۲۱۱) و لزوم بایگانی الکترونیکی قضایی (بند ۳ از قسمت ح ماده ۲۱۱) را می‌توان نمونه‌های اصل مدیریت تغییر در دادگستری از وضع سنتی به وضع الکترونیکی دانست.

سیستم عدالت مدنی است.^۱ بنابراین امتیاز تبادل الکترونیکی اطلاعات ذخیره‌شده قضایی در بین سازمان‌های قضایی و سایر سازمان‌ها، موجب سامان‌یافتگی دادگستری، افزایش عقلانیت قضایی، درونی‌کردن هزینه‌های منفی دادرسی و در نتیجه تحقق دموکراسی قضایی و گفتمان محور می‌شود. لکن تبادل اطلاعات دادرسی، به لحاظ حفظ حریم خصوصی اصحاب دعوا از حساسیت ویژه‌ای برخوردار است.^۲ به منظور اعتباربخشی به فرایند تبادل اطلاعات دادرسی، به‌فراخور گستردگی پهنای باند اینترنتی و روزآمدن‌موندن تأمین امنیت شبکه‌های الکترونیکی، قانون‌گذاران بسیاری از کشورها، از جمله ایران و فرانسه،^۳ به پیش‌بینی سیستم شناسایی هویت بازیگران دادرسی،^۴ با توجه به شماره بایگانی الکترونیکی پرونده‌ها، امضای الکترونیکی و ایجاد سیستم کد رهگیری پرونده‌ها اقدام نموده‌اند. البته خط‌مشی‌های غیرمستقیم نیز، از جمله یک‌سویه‌بودن تبادل اطلاعات از مرجع قضایی به کاربران و انتقال اسناد و مدارک پرونده قضایی از کاربران به سیستم قضایی با واسطهٔ دفاتر خدمات قضایی - که تحت کنترل سیستم عدالت مدنی است - و مهم‌تر از همه بنیان توافقی‌بودن به‌کارگیری شیوه‌های تبادل اطلاعات خصوصی دادرسی تا حدود زیادی اصالت و اعتبار تبادل اطلاعات را تأیید می‌نماید.

۲.۲. اصل توافقی بودن

اصل توافقی بودن پذیرش تبادل الکترونیکی اطلاعات، به‌عنوان یکی از اصول حاکم بر مدیریت دادخواهی^۵ محسوب می‌گردد. اصل لزوم انتخاب شیوهٔ ارتباطی سریع و از راه دور، در

۱. آثار دادگاه الکترونیکی به طور مبسوط در تالیف زیر گنجانده شده است:

Guinchard, Serge, "Procédure civile: droit interne et droit communautaire", *Dalloz français*, 29 ed, 2008.

۲. مهم‌ترین تهدیدهای شمارش‌شده در زمینه فناوری فاوا را عبارت از امنیت و اعتماد دانسته‌اند. هرچند که هر چقدر میزان امنیت شبکه اینترنتی افزایش یابد، اعتماد کاربران نیز فزونی می‌یابد. امروزه سخن از وفاداری الکترونیکی (E - Loyalty) در عرصه‌گاه تجارت بین‌الملل است. ن. ک:

D. L. Shapiro, B. H. Sheppard and L. Cheraskin, "Business on a Handshake", *The Negotiation Journal*, 8 (4), 1992, P.367.

3. Guinchard, Serge, "Procédure civile : droit interne et droit communautaire", *op. cit.*, p.802.

۴. بند ۶ از ماده ۷۴۸ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه مقرر می‌دارد: جهت تضمین امنیت و محرمانگی مستندات و اطلاعات دادرسی که از طریق شیوه تبادل الکترونیکی مبادله می‌گردند و به منظور شناسایی هویت اصحاب دعوا، ذخیره اطلاعات ارسالی یا دریافتی و نیز تعیین تاریخ آنها، وزارت دادگستری مکلف است تا طی دستورالعمل مربوطه، جریان فنی فناوری فاوا را تحت کنترل داشته باشد.

۵. Principles of Litigation Management از جمله اصول اقتصادی حاکم بر مدیریت دادرسی را اصل تخصیص کارآمد منابع قضایی (Allocation Sufficient Resources)، اصل مشارکت (Co - Operate)، اصل ←

اصل قراردادگرایی دادرسی در پرتو نظریه تکثرگرایی دادرسی نیز ریشه دارد.^۱ جلوه‌ای از دادرسی قراردادی که در آن به منظور اداره بهتر جریان دادرسی، شیوه‌ای مبتنی بر مشارکت متقابل برگزیده می‌شود. روشی که رفتار دادرسی را به سوی عقلانیت افزایشی و تضمین مختصات نهادهای دادرسی پیش می‌برد. در حقوق دادرسی مدنی انگلستان، اقدام به پیش‌بینی توافق‌نامه‌های تبادل اطلاعات عرفاً مؤثر^۲ و پیشگیری از اقدامات غیرمناسب و هزینه‌ساز^۳ شده است.^۴ از سوی دیگر و در مرحله اقامه دعوا، شیوه استماع پیش از دادرسی،^۵ به‌عنوان یکی از فنون دادرسی مدنی به‌منظور بازنگری در محتویات پرونده^۶ و آماده‌سازی پرونده^۷ پیش‌بینی شده است. اسلوب توافق‌نامه‌های دادرسی و اسلوب آماده‌سازی پرونده هر دو در راستای دخالت‌دادن اراده طرفین و پی‌ریزی مشارکتی اساس دادرسی است. تبادل اطلاعات دادرسی، به‌عنوان یکی از جلوه‌های توافق‌های قبلی^۸ یا بعدی^۹ دادرسی، مبتنی بر توافق اصحاب دعوا است. در همین راستا بند ۲ از ماده ۷۴۸ از آیین دادرسی مدنی فرانسه مشعر بر اصل لزوم توافقی بودن تبادل الکترونیکی است. به موجب این بند، «به غیر از موارد الزامی در ابلاغ الکترونیکی اوراق قضایی، اصحاب دعوا باید به‌طور صریح، در خصوص مصادیق بند ۱ ماده ۷۴۸^{۱۰} جهت استفاده از شیوه ارتباطی الکترونیکی، رضایت دهند». بنابراین حقوق دادرسی مدنی فرانسه به اعتبار سه شرط

→ پذیرش و بکارگیری توافق‌نامه‌های استاندارد (Adopt Standard Protocols) و اصل استفاده کارآمد از فناوری فاوا در راستای دادگستری الکترونیک (Use Technology Effectively for E- Justice)، شمارش نموده‌اند.

Cadiet,Loïc, "Case management judiciaire et déformalisation de la procédure", *op.cit*, p.138.

1. Hiez,David," Le système juridique à l'ère de la contractualisation", *Bulletin de l'Institut international d'administration publique*,2008, p.53.

2. Stimulation of Exchange of Information

3. Avoidance of Disproportionate Steps and Expense

4. Visscher,Louis,"A Law and Economics View on Harmonisation of Procedural Law", in Van,Rhee,*op.cit*,p.87&Neil, Andrew, *op.cit*,p.64

5. Pre – Trial Hearing

6. Pre – Trial Review

7. Case Management Conference (CMC)

8. Ex – Ante Agreement of Trial

9. Ex – Post Agreement of Trial

۱۰. به موجب بند ۱ از ماده ۷۴۸ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه: ارسال، دریافت و ابلاغ هر گونه اسناد دادرسی، اخطاریه‌ها، آگهی‌ها، دعوت‌نامه‌ها، صورت‌مجلس‌ها و یا هر نوع رونوشت‌های قضایی‌ای را که برابر با اصل شده‌اند، می‌توان از طریق شیوه ارتباطی الکترونیکی تبادل نمود. استخدام این شیوه به موازای حفظ اقتضای مقررات سنتی تبادل اطلاعات محسوب می‌شود.

لزوم توافق، لزوم توافق صریح و لزوم حفظ اقتضای شیوه‌های سنتی تبادل اطلاعات، با احتیاط و ضمن توجه به امتیازهای فناوری فاوا در مدیریت دادرسی، اقدام به پذیرش ورود فناوری در راستای سازمان‌دهی بهتر جریان دادرسی شده است.^۱

نگرش قانون‌گذار فرانسوی در راستای مبنای هماهنگی بین‌المللی حقوق آیینی ارزیابی می‌گردد.^۲ در همین خصوص باید به اصول آیین دادرسی مدنی فراملی نظر افکند. بند ۱ از اصل ۵ اصول مزبور، اشعار بر ابلاغ اوراق دادرسی از طریق ابزارهایی است که به‌طور متعارف، مؤثر است.^۳ پیرو بند اخیر و در بند ۷ از اصل ۵، بر امکان به‌کارگیری وسایل ارتباطی سریع اشاره شده است.^۴ در بند فوق‌التوصیف آمده است که اصحاب دعوا به استناد قرارداد و با اجازه دادگاه می‌توانند از شیوه‌های ارتباطی سریع از قبیل تبادل الکترونیکی، استفاده نمایند.

در حقوق دادرسی ایران صریحاً به اصل تبادل الکترونیکی اطلاعات دادرسی و به تعاقب آن، لزوم توافقی بودن شیوه تبادل ذکر شده، اشاره‌ای نگردیده است. لکن با تکیه بر مقتضای امر ابلاغ اوراق قضایی و به استناد مفهوم درک‌شده از مادتين ۷۸ و ۸۳ قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب در امور مدنی (مصوب ۱۳۷۹)، همچنین به استناد ماده ۳۳ از قانون تشکیل دادگاه‌های عمومی و انقلاب (مصوب ۱۳۵۸)، اولاً می‌توان به طریقیقت داشتن ابلاغ اوراق قضایی با محوریت لزوم آگاهی اصحاب دعوا نظر داشت. ثانیاً اصل مشارکت و همکاری اصحاب دعوا، به‌عنوان یکی از اصول راهبردی دادرسی مدنی،^۵ ایجاب می‌نماید تا با تکیه بر بنای عقلای حقوق دادرسی و

۱. یکی از دادرسی‌دانان در مقاله‌ای تحت عنوان **دادرسی‌های طراحی شده** (Designer Trials)، مبنای انتخاب دادرسی و یا شیوه‌های ارتباطی، آن را برگرفته از **اصل آزادی قرارداد دادرسی** (Freedom of Contract) (Trials) احتجاج می‌نمایند.

Thornburg, Elizabeth, "Designer Trials", *Journal of Dispute Resolution*, Vol.1, 2006, p 182.

2. Frédérique, Ferrand, "The French Approach to The Globalisation and Harmonisation of Civil Procedure", in: Van, Rhee, *op. cit*, p 335.

3. 5. Due Notice and Right to Be Heard. 5.1. at the commencement of a proceeding, notice, provided by means that *are reasonably likely to be effective*.

4. 5.7: the parties may, by agreement and with approval of the court, employ expedited *means of communications, such as telecommunication*.

۵. در بند ۲ از اصل ۱۱ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، مشارکت اصحاب دعوا در جریان دادرسی، به‌عنوان تکلیف آنها در تمثیت جریان دادرسی لحاظ شده است. در خصوص اصل همکاری طرفین دادرسی ن.ک:

Loïc, Cadiet, "Introduction to French Civil Justice System and Civil Procedural Law", *Ritsumeikan Law Review*, No.28, 2011, p 349.

هكذا تمایل قوانین توسعه ایران بر افزایش سهم فناوری فاوا در خدمات دولتی و قضایی،^۱ قائل بر پذیرش انتخاب شیوه تبادل الکترونیکی مکاتبات، مستندات و اطلاعات دادرسی گردید. از سوی دیگر، ملاحظه فرم دادخواست‌هایی که از سوی دادگستری جمهوری اسلامی ایران (تحت شماره ۲/۱۳۹۶/۱/۲۲۰۱/۲۴ اداره کل تشکیلات و برنامه‌ریزی) در اختیار مصرف‌کنندگان خدمات قضایی قرار می‌گیرد، حاوی دو عبارت در ذیل آن است. عبارت نخست با عنوان "توجه ۱" مقرر می‌دارد: «در صورتی که خواهان تمایل داشته باشد اوراق قضایی به صورت پست الکترونیکی یا از طریق تلفن یا نامبر به وی ابلاغ شود، در پایان شرح دادخواست، با ذکر دقیق شماره‌های مربوط اعلام نماید تا ابلاغ هرچه سریع‌تر صورت گیرد». عبارت برشمرده جلوه بارز و قابل مثال اصل توافقی بودن استفاده از ابزارهای الکترونیکی برای بازیگران دادرسی در ایران است. فلذا نه تنها ابلاغ اوراق قضایی، ابلاغ وضعیت پرونده و سایر اطلاعات دادرسی را می‌توان به شیوه الکترونیکی استعلام نمود، بلکه با فرض وقوف به چالش‌های فنی فاوا و بسترسازی‌های لازم، بر مبنای توافق اصحاب دعوا - و البته در موارد اجبار قانونی - می‌توان از شیوه مذکور استفاده نمود. در همین زمینه باید به آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیکی قضایی (۱۳۹۱) اشاره نمود. به موجب ماده ۱ از این آیین‌نامه «اشخاص حقیقی یا حقوقی جهت طرح و پیگیری دعاوی و شکایات و سایر امور قضایی، از طریق دفاتر خدمات قضایی یا درگاه خدمات قضایی و با استفاده از سامانه‌های الکترونیکی و مخابراتی استفاده نمایند».

۲.۳. اصل بی‌طرفی فنی و حق بر نسخه کاغذی

اصل بی‌طرفی فنی^۲ بیانگر آن است که ایجاد ارتباط الکترونیکی یا تمایل به تبادل اطلاعات دادرسی و یا قراردادهای راجع به دادرسی، نیازمند استفاده از روش، فن یا وسیله الکترونیکی

۱. فارغ از مصادیق فراوان اشاره شده به فناوری فاوا در زمینه بهبود خدمات اداری و قضایی - به ویژه مواد ۴۶، ۲۱۱ و ۲۱۱- در قانون برنامه پنج‌ساله توسعه، سابق بر آن و در قانون برنامه چهارم، نیز - طی فصل یازدهم؛ با عنوان توسعه امور قضایی و مشخصاً ذیل ماده ۱۳۰، به استقرار نظام قضایی سریع، دقیق، بالسویه، در دسترس، ارزان، قابل پیش‌بینی، منصفانه و قاطع تأکید شده است.

2. Technological Neutrality

خاصی نیست.^۱ بند ۱ از ماده ۹ کنوانسیون نمونه ارتباطات الکترونیکی آنسیترال نیز مقرر می‌دارد که هیچ ماده‌ای در این کنوانسیون مقرر نمی‌دارد که ارتباط یا قرارداد باید به شکل خاصی ایجاد شده یا مدلل شود.^۲ بنابراین اصل بی‌طرفی فنی، بسان اصل رضائی بودن قراردادهای الگویی خاص از تبادل اطلاعات دادرسی را لازم نمی‌داند. باید اعتراف نمود که اصل برشمرده از سوی بازیگران دادرسی یا قانون‌گذار می‌تواند محدود و بر روی یک یا چند روش معین از ارتباط‌های الکترونیکی تأکید شود. بند ۲ از ماده ۹ کنوانسیون نیز در همین رابطه اشعار می‌دارد، در مواردی که ارتباط یا قرارداد باید به صورت کتبی باشد یا آثار فقدان کتبی بودن را مقرر می‌دارد، آن شرط به وسیله ارتباط الکترونیکی محقق می‌شود؛ مشروط بر اینکه اطلاعات مندرج در آن، قابل دسترسی و امکان استفاده در صورت مراجعه بعدی فراهم باشد. از منطوق صریح بند ۱ ماده ۷۴۸ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه که انتقال اسناد دادرسی را بدون اشاره به شیوه‌ای خاص از طریق ابزارهای الکترونیکی پیش‌بینی کرده است و همچنین بند ۷ از اصل ۵ اصول آیین دادرسی مدنی فراملی، می‌توان به اصل بی‌طرفی فنی در بکارگیری ابزارهای مختلف الکترونیکی دست یافت.

اصل مربوط به حق بر نسخه کاغذی نیز متضمن اصل الکترونیکی نمودن تدریجی دادگستری از یک سو و اصل حفظ امتیازهای دادرسی سنتی، از سوی دیگر است.^۳ بند ۵ از ماده ۷۴۸ قانون آیین دادرسی مدنی فرانسه، دربردارنده این اصل است. به موجب بند یادشده، استفاده از شیوه ارتباط از راه دور مانعی برای اصحاب دعوا در اخذ رونوشت کاغذی (تأیید شده) نیست. اگرچه مفاد بند اخیر راجع به امکان اخذ رونوشت اسناد الکترونیکی در جریان دادرسی است، می‌توان نظر به توافقی بودن استفاده از وسایل راه دور و نظر بر اصل بی‌طرفی فنی، بنا به تنقیح مناط، رویکرد مقرر بالا را شامل تمامیت جریان دادرسی تلقی نمود.^۴

1. Kah Wei, Chong & Chao Suling, Joyce, "United Nations Convention on The Use of Electronic Communications in International Contracts – A New Global Standard", *Singapore Academy of Law Journal*, No. 18, 2006, p. 159.

2. Article 9 (1) : nothing in this convention requires a communication or a contract to be made or evidenced in any particular form.

3. El Sheshtawy, Hassan, "E- mail as Evidence", 2011, p. 13, at: <http://www.ssrn.com/abstract=1533107>.

۴. به منظور مطالعه مستوفی در این زمینه و در حقوق فرانسه کتاب *ژرار کوئسه*، اثر مفیدی تلقی می‌گردد: Couchez, Gérard, "Procédure civile", 16e Éd, 2010, p. 312.

نتیجه‌گیری

سنتز حقوق و اقتصاد دادرسی موجب شده است تا انتظار از نظام دادرسی مدنی رو به افزایش باشد. لازمهٔ ترسیم نقش اجتماعی برای دادرسی، افزایش عقلانیت در مدیریت قضایی و استخدام فناوری فاوا در روش دادرسی است. توجه به وجههٔ اجتماعی دادرسی و تأثیر آن در افزایش رفاه اجتماعی از زمرهٔ اهداف برشمردن برای الکترونیکی‌نمودن حوزهٔ نظام و جریان دادرسی است. از جمله امتیازهای دادرسی الکترونیکی، ذخیرهٔ زمانی، تسریع در دسترسی به عدالت، ارتقای کیفیت دادرسی، تشریفات‌زدایی حداکثری دادرسی و توفیق دستیابی به عدالت الکترونیکی است. از رهگذر دادرسی الکترونیکی می‌توان به اهداف اجتماعی دادرسی از جمله اشتغال‌زایی، توسعه‌گرایی و افزایش رفاه اجتماعی دست یازید. در حوزهٔ اهداف خصوصی دادرسی نیز ارتقای رضایت بازیگران دادرسی از طریق مهار اطالۀ دادرسی و فراهم‌آوردن فرصت آیینی – الکترونیکی برابر از نتایج دادرسی الکترونیکی است. در کنار امتیازاتی که وجود دارد، چالش‌های فنی و فرهنگی نیز این عرصه را تهدید می‌کند. قانون‌گذار ایران بسان قانون‌گذار کشور فرانسه، انگلستان و آمریکا همگام با اسناد فراملی در حیطة آیین دادرسی مدنی، اهتمام بر الکترونیکی‌شدن نظام و جریان رسیدگی دارد و اصولی همچون اصل اعتبار کنش‌های الکترونیکی، اصل حق بر نسخه کاغذی و اصل اولویت توافق هم‌راستا با سایر اصول حاکم بر دادرسی الکترونیکی را مورد تأیید و تأکید قرار داده است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

کتاب

۱. حبیب‌زاده، طاهر، **حقوق فناوری اطلاعات: مقدمه ای بر حقوق تجارت الکترونیک**، ج ۱، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰.
۲. السان، مصطفی، **حقوق تجارت الکترونیک**، چ ۴، انتشارات سمت، ۱۳۹۶.
۳. صراف‌زاده، اصغر، **فناوری اطلاعات در سازمان (مفاهیم و کاربردها)**، انتشارات امیرکبیر، ۱۳۸۸.
۴. قربان‌وند، علی، **قواعد حقوق تجارت الکترونیک**، معاونت آموزش دادگستری استان تهران، انتشارات جنگل جاودانه، ۱۳۸۹.

مقاله

۵. کمیجانی، اکبر و محمود محمود زاده، «نقش فناوری اطلاعات و ارتباطات در رشد اقتصادی ایران»، *فصلنامه پژوهشنامه اقتصادی*، شماره ۲۹، ۱۳۹۰، صص ۱۰۷-۷۵.
۶. لطفی، میثم، «دادگستری الکترونیک»، *ماهنامه تحلیلگران عصر اطلاعات*، ۱۳۸۸.

ب) منابع انگلیسی

Books

7. Hornle, Julia, **Cross – Border Internet Dispute Resolution**, Cambridge University Press, 2009.
8. Rhee, Van, **The Law Delays: Essays on Undue Delay in Civil Litigation**, Antwerp and Oxford, 2007.
9. Schultz, Thomas, **Theoretical Considerations about the Future of ODR**, 2003.

Articles

10. D. L. Shapiro, B. H. Sheppard and L. Cheraskin, "Business on a Handshake", *The Negotiation Journal*, 8 (4), 199, pp. 365-377.

11. Fabri, Marco, "Judicial Electronic Data Interchange in Europe: Applications, Policies and Trends", *Management and Information Technology*, 2003.
12. Hornle, Julia, "Online Dispute Resolution", *International Review of Law Computer & Technology*, Vol.17, No.1, 2003.
13. Jackson, Sheryl, "New Challenges for Litigation in The Electronic Age", *Deakin Law Review*, Vol.12, No.1, 2007.
14. Kah Wei, Chong & Chao Suling, Joyce, "United Nations Convention on The Use of Electronic Communications in International Contracts – A New Global Standard", *Singapore Academy of Law Journal*, No.18, 2006.
15. Neil H, Andrew, "Fundamental Principles of Civil Procedure: Order out of Chaos", General MUN, *FURTALEZA*, N.17, V.17, 2009, pp. 9-22.
16. Pohjola, M., "Technology Dissemination and Economic Growth", *Journal of Applied Econometrics*, 2002.
17. Reidenberg, Joel, "Technology and Internet Jurisdiction", *University of Pennsylvania Law Review*, Vol.158, 2005.
18. Thornburg, Elizabeth, "Designer Trials", *Journal of Dispute Resolution*, Vol.1, 2006.
19. Velicogna, Marco, "Justice Systems and ICT", *Utrecht Law Review*, 2007.
20. Velicogna, Marco, "Use of Information and Communication Technologies (ICT) in European Judicial Systems", *European Commission for The Efficiency of Justice*, 2011.

Online Resources

21. Dan, W. Kenneth, "The Judiciary and Economic Development", The Law School, The University of Chicago, 2006, pp. 1-41. Available at: http://www.ssrn/abstract_id/892030, (last visited 06/02/2024).
22. Velicogna, Marco, "Use of Information and Communication Technologies (ICT) in European Judicial Systems", European Commission for The Efficiency of Justice, 2011, pp. 1-26. Available At: <http://www.coe.int>, (last visited 06/02/2024)

ج) منابع فرانسوی

Livres

23. Couchez, Gérard, "Procédure civile", 16e Éd, 2011.

24. Frederique Ferrand, Serge Guinchard ,” **Procédure civile ; droit interne et droit de l'Union européenne**” ,31e édition”Dalloz,Paris, 2012.
25. Guinchard,Serge,” **Procédure civile: droit interne et droit communautaire**”, Dalloz français,29 ed, 2008.
26. Guy,Canivet, **Du principe d'effcience en droit judiciaire privé**, Dalloz, Paris, 2000
27. Louis,Jean,” **L'émergence d'une culture judiciaire européenne Avancées et difficultés d'une culture judiciaire européenne dans l'espace judiciaire européen**”, Conseil de l'Union européenne, Bruxelles, 13 décembre, 16054/04-JAI 559, 2009.

Des Articles

28. Cadiet,Loïc, “Case management judiciaire et déformalisation de la procédure”, *Revue française d'administration publique*, n° 125, 2008.
29. Cadiet, Loïc, ”Introduction to French Civil Justice System and Civil Procedural Law”, *Ritsumeikan Law Review*, No.28, 2011.
30. Hiez,David,” Le système juridique à l'ère de la contractualisation”, *Bulletin de l'Institut international d'administration publique*, 2008.

Conférences

31. Hervé, Croze,” Le Progres Technique De la Procedure Civile”, Texte révisé d'une conférence prononcée devant la Cour de cassation le 2 octobre, 2008.

Principles Governing Electronic Civil Procedure and Its Challenges

Behnam HABIBI DARGAH (Assistant Professor of Law, Islamic Azad University, Karaj Branch)

Abstract

One of the important variables in the qualitative evaluation of the justice system is the speed in the structure of the system and the process of civil proceeding. Rapid justice causes agility, dynamism, trust atmosphere establishment and social efficiency. Electronic proceeding is an excellent example of modern judicial administration which has transformed the method of access to justice and proceeding. Equilibrium in proceeding opportunities, accelerated access to justice, maximized de-formalization of proceeding and time saving should be counted as social effects of electronic proceeding. However, there are always challenges that threaten electronic proceeding. Among these challenges, technical and cultural ones are mentionable. It is obvious that technical infrastructures in developing electronic proceeding and electronic knowledge rate will almost overcome these challenges. Principles governing electronic proceeding include the principle of validity, the principle of agreement and the principle of technical neutrality or the right to a paper copy. These principles, along with the digitization of the judicial system, have legal support and executive functionality. This Article addresses the concept of electronic proceeding and then considers the fundamental challenges and principles in this regard.

Keywords:

Virtual Proceeding, Electronic Justice, New Hearing, Modern Judicial Administration, Communication and Information Technology